Այս տաղասաց քահանային կեանքը, այսպէս, ճանչցած կ'ըլլանք միայն իրեն բախտակից և հայրենակից ու սրտակից Տէր Յովհաննէս այրի քհնյ. Ղալամքեա-ըի թոռած տաղարանէն։ Շատ հաւանական է որ Տէր Սարգիս ունեցած ըլլայ այլ բազմաթիւ տաղեր, որոնք ցարդ անծանօթ կը մնան։ Վախճանած է դէպ ի 1640 թուականները և թաղուած Ս. Քառասնից եկեղեցւոյ արտաքին գաւիթը, ուր թէեւ խաչքար մը կը տեսնենք, բայց վստահ չենք որ իրեն ի յիշատակ զրուած ըլլայ։ Իրեն տրուած սիրազան մտերմիկ մակդիրը կարելի է ըսել որ սիգապանծ կամ սիգամեմ անուններուն համազօր է, եթէ երբեք ուրիշ իմաստ մը չի յայտներ սակայն։

10. *Տէր Թէոդիկ քահանայ.* — 1596 ին Հալէպի մէջ կը վախճանի Տէր Թէոդիկ քահանայ, որուն տապանաքարն այժմ կը գտնուի Հարթ Ջէպպալ թիւ 5 տան բակի պատերէն մէկուն վրայ, հետեւեալ արձանագրութեամբ. — «Այս է տապան հանգըստեան Տր. Թէոդէի... թվին հայոց ՌԽԵ (1596)»։ Տապանաքարը հոս փոխադրուած է կամ Ս. Քառասնից բակէն, ինչ որ անհնար է, և կամ Ալիպիէի Ազգային գերեզմանատունէն։

Իր մասին աւելի ծանօթութիւն չունեցանք ցարդ։

11. *Տէր Անտոն քահանայ.* — 1604ին Հալէպի մէջ կը յիշուի Տէր Անտոն քհնյ. որ Պետրոս Կարկառեցիի և Ազարիա Ջուղայեցի նշանաւոր աշակերտ կարապետ վրդ. Քօթի երզնկացւոյ անձանձիր սաներէն և այս վերջնոյս կողմէ յիշատակուած, այլ աշակերտակիցներու հետ (տե՛ս Հանդէս Ամսօրեայ, 1933, էջ 313)։ Այս կարապետ վարդապետի մասին պիտի գրենք առանձինն։

12. *Տէր Նահապետ քահանայ.* — Դարձեալ 1604ին, միեւնոյն աղբիւրէն, Հալէպի մէջ կը յիշուի Տէր Նահապետ քհնյ. աշակերտ Երզնկացի կարապետ վրդ. ի, և դասակից Կաթողիկոսարանի ձեմարանին, Նահապետ քահանայի, Գրիգոր Մալազի և Ներսէս սարկաւագի հետ։ Սխալ պիտի ըլլար արդեօք ենթադրել որ այս երիտասարդ եկեղեցականները յատկապէս Հալէպ եկած էին, Կիլիկիոյ կամ այլ գաւառներէն աշակերտելու հոգեւոր և արտաքին ուսմանց մէջ, և ապա վերադարձած իրենց ծննդավայրը, ուսման բաւական ճոխ պաշարով։

13. *Տէր Աբրահամ քհնյ.* — 1608 ին Հալէպի մէջ կը յիշուի Տէր Աբրահամ քահանայ, որ նոյն տարւոյ Ապրիլ 17ին կը նորոգէ 1545ին Յովհաննէս սարկաւագի կողմէ Հալէպի մէջ գրուած մաշտոց մը, որ կը մնայ Երուսաղէմի Ջեռագրաց Մատենադարանը, կրելով 2322 թիւը։

(Շարունակելի)

ԱՐՏԱՒԱԶԴ Ա. ՔԵՌՊՈՍ.

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ

Ա. ՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՀԱՐՑԵՐ

«Նոր Լոյս»ի[1] մէջ շարունակեալ յօդուածով մը Պրն. Ս. Գեղամ առիթ կու տայ մեզի զբաղելու լեզուական հարցերով, այսինքն մեր աշխարհաբարի «անհարթութիւններ»ով։

Մեծ հաճոյքով կը պատասխանենք իր հարցումներուն, որոնց լուծումը եթէ շատ անգամ պարզ քերականութենէ անդին ալ չանցնի — եւ հետեւաբար նորութիւններ չգտնուին հայագէտ ու բանասէր ընթերցողներուն համար — սակայն անհրաժեշտ է մեծամասնութեան համար, որոնք զըժբախտաբար բախտը չեն ունեցած իրենց մայր լեզուն բաւականօրէն ուսումնասիրելու. և, միւս կողմէն, յատկապէս այդ խնդիրներով զբաղող պարբերաթերթի մը չունինք, բաց ի մեր այս թերթին[2] եւ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի[3] մէջ ցանցառակի երեւցող յօդուածներէն, և քանի մը օգտակար հրատարակութիւններէ[4]։

Կանխենք ըսելու թէ զուր և անտեղի է ոմանց վհատութիւնը կամ զայրոյթը այն գրողներուն դէմ որ երբեմն լեզուական հարցերուն մէջ դեղեւումներ կ'ունենան և սխալ ձեւեր կը գործածեն և կամ անոնց դէմ որ ազիտօրէն սխալ կը գրեն։

Ջարիքը իր հոգեխօսական պատճառներն ունի։ Առաջին վիճակը կը կախուի կազմախօսական կամ կազմաւորման այն պայմաններ՝ որուն մէջ կը գտնուի դեռ աշխարհաբարը։ Ան դեռ հազիւ կը բոլորէ առաջին դարը իր գոյութեան, այն օրէն որ հրապարակ իջաւ որպէս գրական լեզու։ Ինչ զարմանք, ուրեմն, եթէ իր կազմաւորման ընթացքին մերթ ընդ մերթ դժուարութեանց հանդիպի, երբ եւրոպական, օր. ռոմանական լեզուները թէեւ ծ դարէն ի վեր անջատուած լատիներէնէն, սակայն հինգ կամ վեց դարու երկայն շրջանի մը մէջ հազիւ ձեւակերպուեցան և հաստատուն վիճակ ստացան։

Մեր գործը պիտի ըլլայ ուսումնասիրել մեր մայր լեզուն, գրաբարը, որպէս զի անոր հիմնական և անխախտելի կանոններուն համեմատ լուծենք ու հարթենք աշխարհաբարի դժուարութիւններն ու նորօրինակ երեւոյթները, որոնց առջեւ ինք՝ Պրն. Գեղամ ալ շլմորած կեցած է և քիչ մը լոյս կը խնդրէ։

Յօդուածագիրը նախ կ'անդրադառնայ «Ամէն» և «Բացօդեայ»[5] բառերու մասին. կը յիշէ վէճերը առանց շուրջ՝ «առանց գիտնալու թէ ինչ վճռական արգիլունք գոյացաւ այն երկարաշունչ պայքարէն»։

Պրն. Գեղամ եթէ ուշի ուշով հետեւած ըլլար կարծեմ պիտի գոհանար վճռական արգիլունքէն զոր տուին հայագէտներ՝ համոզիչ փաստերով՝ շարք մը գրութեանց դէմ որ հակառակը կը պաշտպանէին։

Նախ ըսենք որ «Ամէն» գոյութիւն

1. Թ. 37–38 (1934, Մարտի 22, 29) (հր. Կ. Պոլիս)։

2. Տես «Բզմվպ.» 1923–1932ի ընթացքին ողբ. Հ. Ադոնցի գրութիւնները, յետոյ ամփոփուած «Մի՛ զբէք, այլ գրեցէք»ի մէջ. Տե՛ս նաեւ մեր գրածները. «Ուղղագրական սխալ» (Բազմ. 1931, Ապրիլ, էջ 189), «Աշխարհաբարի հարցեր» (Բազմ. 1931, Յուլ–Օգոստ. էջ 298–9, և Նոյեմբ. էջ 510–11)։

3. Բաց ի նախապէս երեւցած զանազան յօդուածներէ, տե՛ս վերջին շրջանիս՝ Հ. Գ. Ն. Վ. Մկնեվիչեանի հմտալից «Գրական և լեզուաբանական դիտողութիւններ» (Հ. Ամս. 1930, Յուլ–Օգոստ. և Նոյեմբ–Դեկտ.)։

4. Ինչպէս օր. Թիրեաքեանի գործերը, ողբ. Դուրեան պատրիարքի «Այբուբէնք»ը, ողբ. Հ. Ա. Գալկեանի «Մի՛ զբէք, այլ գրեցէք»ը, և «Ուղղագրութիւն և առոգանութիւն հայերէն»ի գոր վերջերս (1933) հրատարակեց Հ. Վարդան Վ. Հացունի,

5. Սխալ և անհիմն ձեւ. ինչպէս պիտի տեսնենք յօդուածիս վերջին մասին մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

չունի մեր նախնեաց մատենագրութեան մէջ։ Ոսկեդարեան գրաբարի մէջ եղած սակաւաթիւ օրինակները միշտ է գրով են «ամէն»[1] և որ կը ծագի ըստ հատնական մեկնութեան համայնէն[2]։ Մինչեւ դարուն մէջ է որ կը յաճախէ անոր գործածութիւնը, հոն ալ միշտ է–ով։

Բագրատունի և Ա. յորինեան իրենց անվիճելի հեղինակութեամբ միշտ գրած են ու պաշտպանած «ամէն»ը։ Առաջինն իր թարգմանութեանց մէջ[3], իսկ Ա. յորինեան իր քերականութեան մէջ (էջ 345) կ'ըսէ թէ իր առեւնի «յաճախեալ և ոմանց սովորական եղած սխալագիրները հետեւեալներն են. հոգնիլ՝ փոխանակ յոգնիլ – և Ա.մէն՝ փոխանակ ԱՄԷՆ»[4]։

Ա.ակէ յիսուն տարի առաջ ալ Հ. Ա. Վ. Տիրոյեան պաշտպանած է թէ «ամէն» է ուղիղ ձեւը՝ ըլլայ անոր ծագումը ա. մենայնէն կամ համայնէն. և որպէս փաստ ըսած է թէ ևն վերջով բառ չունինք[5]։ Իրմէ վերջ նոյնը շեշտեց Ա.ճառեան[6] և ապա կրկնեց «Հայերէն արմատական բառարան»ին մէջ թէ «Այժմ ամէն տեղ ընդունուած է ամեն գրչութիւնը՝ որ ՈՒՂՂԱԳՈՑՆՆ է և հիմնուած է ո՛չ թէ ստուգաբանական պատճառների վրայ, այլ որովհետեւ հայերէնի մէջ վերջաձայն և–ից առաջ գրուում է է և ոչ ե։ Միայն արեւելեան հայերն են որ պահում են ամեն սխալ գրչութիւնը» (հտ. Ա. էջ 208–217)։

Ամէնի գրեց ու պաշտպանեց համոզիչ փաստերով՝ ողբ. Հ. Ա. Ղազիկեան[7], ինչպէս խոստովանեցաւ և անոր հեղինակութեան ազդեցութիւնը քարոզեց Պրոֆ. Ա. դոնց. «վերջերս Հ. Ղազիկեանը ապացուց որ անպատճառ (չեզոք և ամեն գրութիւնը) է–ով գրեն և ոչ ե–ով, և այժմ հայ թերթերը գրեթէ անվրէպ հետեւում են այս պատուէրին»[8]։

Հ. Գաբր. Ծ. Վ. Մէնէվիշեան ալ նոյն փաստերով պաշտպանեց Ամէնը, յայտարարելով միանգամայն թէ «Ամէն բառին շուրջը մինչեւ հիմա մղուած քննական պայքարն՝ ըստ ինքեան բաւական պիտի ըլլար համոզելու համար, որ ամեն միայն է–ով ԿՐՆԱՅ ԳՐՈՒԻԼ ԵՒ ՊԷՏՔ Է ԳՐՈՒԻԼ»[9]։

Մենք ալ կը կարծենք թէ բաւական էր, և պիտի չսիպուէինք կրկնել նոյն բանները եթէ պրն. Գեղամ չհարկադրէր մեզ։

Նա յետոյ անկեղծօրէն իր անգիտութիւնը կը պարզէ ամեն–ի բարդութեանց խնդրով. զարմանալով թէ ինչպէս կարելի է ընդունիլ ամէն՝ է–ով, երբ բարդութեանց մէջ ամեն է. և կը համարի որ է (էն) վերջով բառերը անպայման ի–ի պէտք է փոխուին սեռականի մէջ։

«Գիտէինք թէ, կ'ըսէ, ածանցումներու մէջ՝ է ձայնաւորը ի–ի կը փոխուի. բայց չէինք գիտեր թէ և–ի ալ կրնայ փոխուիլ»։

Այո՛, պարոն Գեղամ, է–ն ընդհանրապէս ի–ի կը փոխուի. բայց կը փոխուի նաեւ ե–ի, օր. ևն վերջաւոր անուններըե նաեւ ե–ի, օր. ևն վերջաւոր անուններըե Աբսեն–ենի, Բարգէն–ենի, Գուրգէն–ենի, Զաւէն՝–ենի եւն. եւն.։ Սեռականի մէջ և կ'ըլլան նաեւ հետեւեալ ծանօթ բառերը. արձէն, ծուէն, կապէն, հիմէն, պատճէն, պարէն[2] = ենի։ Յարձեալ նոյն են վերջաւորիչներէն հելլէն, հիւսկէն, ճանճկէն, նկարէն = ենի. ինչպէս ամբողջ շարքը երէն–ներուն. հայերէն, յունարէն, լատիներէն = հայերենի[3] եւն. եւն. եւն.։ Ունինք նաեւ խէթ, գմբէթ = ութի եւն.։ Այս կարգէն է նաեւ խնդրառու «ամէն»ը, որ կը հոլովուի՝ ամեն–ամենի–ամենից։

Իսկ ամէն–ի բարդութիւնները՝ բարդութեան ընդհ. կանոնին կը հետեւին անխիր. ինչպէս որ երբ զօդով բարդենք՝ նախորդին արմատը կ'առնենք (սեռական), օր. զէն, զին–ու = զին–ա–կիր = զինակիր. և երբ յաջորդը ձայնաւորով կը սկսի, և կը բարդենք առանց զօդի՝ անփոփոխ պահած նախորդը, օր. զէն–ընկէց = զէնընկէց (և ոչ բնաւ զինընկէց կամ վրիժընդիր) այսպէս ալ, ամէն–ամեն–ի = ամեն–ա–մեծ = ամենամեծ (զօդով՝ սեռականէն), և ամէն–ընտիր = ամենընտիր (անյօդ, անփոփոխ)։ Եւ այսպէս և–ով՝ ամենամեղ, ամենահին, ամենասիրուն եւն. և է–ով՝ ամենիշխան, ամենիմաստ, ամենողորմ, ամենօրհնեալ եւն։

Եզրակացնելով՝ պէտք է ըսենք թէ «ամէն»ի խնդիրը բնաւ ջուր չի վերցներ։

Ինչպէս ամենեւին պէտք չէր ջուր վերցնել բացօթեայ կամ բացօթեազը։ Մեր նախնիք, մեր լեզուն, մինչեւ օրս այդ ձեւերն և իրենց ածանցեալները միայն կը ճանչնային, այս պարզ իմաստով՝ ի ԲԱՅԻ ՕԹՈՂ (օթեվանող = բնակող)։ և հոն՝ ո՛չ բացի, ոչ փակի և ոչ օդի հարց կար. այլ տուհին դուրս կամ հեռու տեղ մը օթեելու, ինչպէս կ'ելլէ սա համեմատութենէն. Մտթ. Ջ. 30. Ջիսոն որ ի վայրի է այսօր = Ղուկ. ԺԲ. 28. Ջիսոն որ այսօր ի բացի է. ուսկից ունինք վայրաբնակ և բացաբնակ բառերը = բացօթեայ = բացօթեազ։

«Բաց ծով» աշխ. բացատրութեան մէջ ալ նորէն բացն ու գոցը տեղի չունին. այլ հետեւեալ (ծովեզերքէն). հմմտ. բացակայ։

Ոմանք, ինչպէս բանիբուն և հայագէտ Հ. Գաբրիել Ծ. Վ. Մէնէվիշեան, պարզ ու համոզիչ կերպով պաշտպանեցին բացօթեայ–բացօթեազը։ Ա.ճառեան արդէն շեշտած էր այդ սխալը. «Բացօթեազ... բացօթեայ... եւն։ Կայ և սխալ գրչութեամբ Բացօդեայ, իբր թէ օդ բառից լինէր, որ այժմ բաւական ընդհանրացել է տգէտների մօտ[4]»։

Մինչ ուրիշներ զուր տեղ քաշեցին ու քաշքշեցին, ոգի ի բուն պաշտպանեցին հայերէնի մէջ անգոյ բառ մը։ Անյայտը էր և անտեղի միջամտութիւնը անոնց, որ կարծեցին յարգել բացօթեայ–ն թոյլ տալով որ անդին ծնէր ու ապրէր բացօդեայ–ն։ Ջանք մ'էր գոհացնելու, երկու հակառակորդ խումբեր, մինդեռ իրականին մէջ ժժգոհ կը թողու երկուքն ալ և կ'ենթադրէ ապրեցնել բառ մը զոր չի վաւերացներ մեր լեզուն, և ոչ ալ ո՛և է անհրաժեշտ հարկ, քանի որ ԲԱՅՕԹԵԱՆ արդէն առաւելօքն կուտայ մեզի իմաստն և նշանակութիւնը զոր իբր թէ պիտի տար սխալագիր և Ա.ճառեանի խօսքով՝ «ոգեռնեռիկ» գործածած բացօդեան[5]։

(Շարունակելի) Հ. ԵՂԻԱ ՓԷՋԻԿԵԱՆ

---

1. Տե՛ս օրինակներ՝ Հայկազեանի մէջ «Ամէն»ի դիմաց։ – «Մի՛ գրէք, այլ գրեցէք» էջ 137 – 152։ – «Բազմավէպ» 1930, Նոյեմ. էջ 364 եւն.։ – «Հանդէս Ամս.» Նոյ – Դեկտ. 1930, էջ 730։ – Ա.ճառեան «Հայ. արմ. Բառն.» էջ 208 եւն։

2. Համայն = ամայն = ամէն։ Հ–ի անկման համար հմմտ. հոգի–ոգի. հսկայ–սկայ եւն. իսկ այ կը փոխուի է–ի. հմմտ. բոլոր մեր ժողովրդական ձեւերը. հէր–մէր (հայր–մայր), այր, այրիկ–էրիկ, լէն ու երկէն (լայն ու երկայն), ծէր (ծայր) եւն. Հմմտ. ժողովրդական երգը.

Քէւէ, քէւէ, քէւթով աղլիկ
Քանց քու մէրը խելթով աղլիկ

Տե՛ս ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը Ա.զրալեանէ «Հանդէս Ամս.»ի մէջ, Նոյեմբ–Դեկտ. 1930, էջ 695–704։

3. Տե՛ս «Մի՛ գրէք այլ գրեցէք» էջ 151, (տպ. 1930)։

4. Քննական քեր. էջ 345։

5. Բաց ի բեն–կեն–մեն գրերու անուններէն և ցորեն, գհեղեն եւն. քանի մը բառերէն որոնք սղուած ձեւերն են ցորիանի, գհիհանի եւն.։

6. Տե՛ս «Բազմավէպ» 1898, էջ 224։

7. Տե՛ս ընդարձակ «Մի՛ գրէք, այլ գրեցէք» (1930 տպ. էջ 137–152), և «Բազմավէպ»ի մէջ «Ոճիր մեղք է գրել Չեզոք և ամեն», 1930 Նոյեմ, էջ (357) 363–367 գրուած ընդդէմ Պրոֆ. Ադոնցի յօդուածին՝ որ երեւցաւ «Հայրենիք»ի մէջ, 1930, Յուլիս 12, թիւ 5531, արտատպ. նաեւ «Ազգարար»ի մէջ։ Տե՛ս դարձեալ Ադոնցի յօդուածը ընդդէմ Հ. Ա. Ղազիկեանի, «Հայրենիք» Դեկտ. (5, 6, 7) 9, 10 (1930), և ասոր դէմ Հ. Ա. Ղազիկեանի «Վերջին խօսքս Զէյդր եւ ամէն բառերուն շուրջ» «Բզմվպ.» 1931, Յուներ. էջ 24–25։

8. «Հայրենիք» (օրագիր) թ. 5531 (12 Յուլ. 1930)։

9. «Հանդէս Ամս.» Նոյ–Դեկտ. 1930, էջ 730։

---

1. Նոյնպէս էլ վերջաւորները՝ Գաբրիէլ, Դանիէլ, Մանուէլ, Բէլ եւն. = Գաբրիելի. (հինցած և անզործածական են իլի ձեւերը)։

2. Համմտ. Մէն – մինի – մինաւոր, (Մինակ – մենաւոր)։

3. Ուշ դնելու է որ պարզ բառերու արմատական է–ին ի–ի փոխուիլը յիշեալ բոլոր ձեւերուն մէջ՝ յատուկ է միայն գրաբարի։ Բարդութեանց մէջ է որ գրաբարի հետ նոյն է աշխարհաբարը։

4. «Հայ. արմատ. Բառարան» հատ. Ջ. էջ 1583–5։

5. Պայքարին անտեղեակները կրնան տեսնել, օր. «Ազգարար»ի թիւերը. 1933, Օգոստ.–Նոյեմ. թ. 1902, 1903, 1904, 1906, 1907, 1911, 1913, 1916, 1917, 1919, 1921, 1923, 1925, 1928, 1932, 1937, 1955։

digitised by A.R.A.R.@